

ЦУРКАН-САЙФУЛІНА Ю. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної
юриспруденції та прав людини,
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

АГАТІЙ Ю. Д.

асистент кафедри теоретичної
юриспруденції та прав людини,
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

СТУПАК М. Г.

викладач
(Чернівецький фаховий
коледж Київського університету
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.811.161.

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.54>

**РОЛЬ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ СТАНОВЛЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВНИКА**

У статті проаналізовано питання ролі ораторського мистецтва в системі становлення професійної майстерності майбутнього правника. Зауважено, що ораторське мистецтво є важливим елементом професійної майстерності правника, адже забезпечує здатність ефективно впливати на людей, аргументовано відстоювати правову позицію та досягати справедливих результатів у правозастосовній діяльності. Підкреслено, що професійну майстерність правника оцінюють в т.ч. через його мовленнєво-комунікаційні здібності, адже правильно побудована лінія мовлення свідчить не лише про його знання у галузі права, але й розкривають його світогляд та рівень ерудиції. Визначено, що сфери юридичної діяльності потребують розуміння особливостей спілкування та мовленевих механізмів впливу однієї людини на іншу, адже юрист протягом одного дня вступає в спілкування з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, соціальним станом, інтересами та потребами. Акцентовано на тому, що ораторське мистецтво як ключовий елемент риторики у сфері права має свої особливості, які полягають у вмінні юриста чітко й аргументовано висловлювати свої думки, із застосуванням сталих юридичних конструкцій, що не передбачають двозначності, незрозумілості, відсутності послідовності та логічності. Виокремлено, що ораторське мистецтво, як елемент професійної майстерності

правника, повинно ґрунтуватися на взаємопов'язаних складових факторів публічного виступу (оратор-промова-аудиторія + вербальні та невербальні способи впливу). Наголошено, що для юриста-захисника, який виступає у суді від імені свого клієнта, важливо бути аргументованим, вміти впливати на думки учасників судочинства, однак, при цьому не забувати про такий важливий аспект як юридична культура, що не передбачає нанесення людині моральних страждань за допомогою слова. Зауважено, що риторичні вміння правника-юриста виявляються в різноманітних формах спілкування з окремими особами, організаціями, установами, ґрунтуються на принципах юридичного процесу та, виходячи із завдань окремо взятої ситуації, вимагають прояву цілої низки особистісних якостей судді, адвоката, прокурора, таких, як чуйність, емоційна сталість, вміння слухати співрозмовника, давати вичерпні і прямі відповіді.

Ключові слова: *риторика, ораторське мистецтво, оратор, мова, мовленнєва комунікація, юридична діяльність, правник, передача інформації.*

Tsurkan-Saifulina Yu. V., Ahatii Yu. D., Stupak M. H. The role of oratory arts in the professional skill development system of the future lawyer

The article analyzes the issue of the role of oratory in the system of formation of professional skills of the future lawyer. It is noted that public speaking is an important element of a lawyer's professional skills, because it provides the ability to effectively influence people, argue a legal position and achieve fair results in law enforcement activities. It is emphasized that the professional skill of a lawyer is assessed, including because of his speech and communication skills, because a properly constructed line of speech testifies not only to his knowledge in the field of law, but also reveals his worldview and level of erudition. It was determined that the spheres of legal activity require an understanding of the peculiarities of communication and speech mechanisms of influence of one person on another, because a lawyer enters into communication with dozens of people of different age, intelligence, social status, interests and needs during one day. It is emphasized that the art of oratory as a key element of rhetoric in the field of law has its own characteristics, which consist in the ability of a lawyer to clearly and reasonably express his thoughts, using stable legal constructions that do not involve ambiguity, ambiguity, lack of consistency and logic. It is highlighted that oratory, as an element of a lawyer's professional skill, should be based on interrelated components of public speaking (speaker-speech-audience + verbal and non-verbal methods of influence). It is emphasized that it is important for a defense lawyer who appears in court on behalf of his client to be argumentative, to be able to influence the opinions of the participants in the proceedings, but at the same time not to forget such an important aspect as the legal culture, which does not involve inflicting moral suffering on a person for using words. It is noted that the rhetorical skills of a lawyer-lawyer are manifested in various forms of communication with individuals, organizations, institutions, are based on the principles of the legal process and, based on the tasks of a particular situation, require the manifestation of a whole series of personal qualities of a judge, lawyer, prosecutor, such as sensitivity, emotional stability, the ability to listen to the interlocutor, give comprehensive and direct answers.

Key words: *rhetoric, oratory, orator, language, speech communication, legal activity, lawyer, information transfer.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ролі ораторського мистецтва в системі становлення професійної майстерності майбутнього правника зумовлено низкою факторів, зокрема, у юридичній сфері здатність чітко і переконливо висловлювати свої думки

прямо впливає на те, наскільки ефективно юрист зможе відстоювати інтереси своїх клієнтів або представляти факти, впливати на результат судових справ, правових процесів та емоційний стан аудиторії, управляти настроєм і поведінкою учасників правового процесу, краще організувати свої виступи, аргументи та загальну стратегію поведінки, адаптуватися до різних типів аудиторії – від суддів і адвокатів до громадян із різним рівнем освіти. Отже, ораторське мистецтво є важливим елементом професійної майстерності правника, адже забезпечує здатність ефективно впливати на людей, аргументовано відстоювати правову позицію та досягати справедливих результатів у правозастосовній діяльності.

Стан дослідження проблеми. Розглядаючи питання ролі ораторського мистецтва в системі становлення професійної майстерності майбутнього правника, безперечно, необхідно враховувати досвід попередніх історичних періодів, коли під впливом наукових поглядів та філософських трактатів вибудовувалось саме розуміння, зміст і сутність риторики та ораторського мистецтва загалом (Сократ, Платон, Арістотель, М.-Ф. Квінтіліан, Ф. Бекон, Б. Спіноза та інші). Вагомий вплив на розвиток риторики і красномовства мають твори український авторів (Г. Сковороди, П. Гулак-Артемовського, М. Сумцова, В. Крекотня, М. Сулими, Д. Наливайка, Г. Сивоконя та ін.). Сучасне розуміння ораторського мистецтва та риторики, зокрема у правничій діяльності, розглядалось у працях І. Андрусяк, Т. Андрусяк, О. Балинської, В. Бліхара, О. Бойко, В. Вовк, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Макарчука, М. Никифорова, О. Омельчука, О. Петришина, С. Погребняка, П. Рабиновича, А. Романової, С. Сливки, Л. Ткаченко, А. Токарської та ін. Натомість, доведення необхідності вироблення у правника ораторської майстерності, що впливає із самого розуміння юридичної професії, залишається актуальним в умовах розвитку нових комунікативних форм, в т.ч. і в сфері правничої діяльності.

Мета статті полягає у дослідженні ролі ораторського мистецтва, як складової риторики, у питанні професійної майстерності правника.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що професійну майстерність правника оцінюють в т.ч. через його мовленнєво-комунікаційні здібності, адже правильно побудована лінія мовлення свідчить не лише про його знання у галузі права, але й розкривають його світогляд та рівень ерудиції. Однак, необхідно зауважити, що в науковій літературі звертається увага на необхідність володіння комунікаційними здібностями не лише у юридичній діяльності, але й в низці інших спеціальностей. Так, автори-укладачі навчально-методичного посібника «Ораторське мистецтво», І.М. Плотницька, О.П. Левченко, З.Ф. Кудрявцева та ін. досить обґрунтовано вказують на те, що у сучасному суспільстві відмічається інтенсивний розвиток мовленнєвих комунікацій, які є показником рівня освіченості особи в європейському культурному просторі, адже в незалежності від сфери професійної діяльності важливим є переконливо висловлювати думки. Як зауважують автори «грамотне публічне мовлення будь-якої людини, а особливо сучасного управлінця, можна вважати візиткою його самого, а також організації, яку він представляє» [1, с. 7].

Питання вербальної комунікації в першу чергу досліджується риторикою, яка ґрунтується на досягненнях таких наукових галузей, як: філософія, логіка, психологія, педагогіка, етика, естетика, літературознавство, лінгвістика [1, с. 3].

Наразі риторика як «наука про успішну мовну комунікацію» розвивається за різноманітними напрямками кожен із яких спеціалізується на певній сфері життя, зокрема виділяють такі види риторики, як: політична, бізнес, судова, урочиста, навчальна, проповідницька, агітаційна, мотиваційна, дипломатична, інформаційна, військова, соціальна, спортивна риторика, риторика в рекламі та ін. Так, політична риторика – це напрям комунікації в політичній сфері основною метою якого є переконання аудиторії в правоті політичних ідей або програм, впливі на громадську думку, створенні політичного іміджу, забезпеченні підтримки політичних принципів (наприклад, виступ президента або прем'єр-міністра з промовою про необхідність впровадження реформ та ін.). Серед відомих та значимих політичних промов можна визначити наступні: «I Have a Dream» М.Л.Кінга-молодшого, 28.08.1963 р.(цитата: «I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed: 'We hold these

truths to be self-evident, that all men are created equal.»); «Blood, Toil, Tears, and Sweat» В.Черчеля, 13.05.1940 р.(цитата «I have nothing to offer but blood, toil, tears, and sweat»); «Звернення до американського народу під час Карибської кризи» Д.Ф. Кеннеді, 22.10.1962 р. (цитата: «The path we have chosen for the present is full of hazards, as all paths are; but it is the one most consistent with our character and courage as a nation and our commitments around the world»), виступ В.Зеленського у парламенті Фінляндії, 08.04.2022 р. (цитата: «...Як ваша сміливість врятувала вашу державу від сталінської навали, так і наша сміливість протистоїть цьому вторгненню» [10]). Наприклад, ділова риторика – орієнтована на сферу бізнесу та економіки, метою якої є передача інформації та досягнення згоди під час переговорів, комунікації з партнерами та клієнтами, бізнес-презентації та ін. (наприклад, презентація нового продукту перед інвесторами, виступ на бізнес-форумі, переговори між компаніями про партнерство та ін.). Серед відомих та значимих бізнес-примов можна визначити наступні «Промова в Стенфорді» (Stanford Commencement Address, 2005) С.Джобса (цитата: «Your time is limited, so don't waste it living someone else's life. Don't be trapped by dogma – which is living with the results of other people's thinking»), «Принципи бізнесу Amazon» Дж.Безоса (цитата: «What we need to do as leaders in companies is to always focus on the things that don't change»), «Лист до акціонерів Berkshire Hathaway» В. Баффета (цитата: «Our favorite holding period is forever» та ін.).

В науковій теорії ораторське мистецтво досліджується як елемент риторики. Так, на думку В.Д. Гапотія та О.О. Куліди, ораторське мистецтво – це творчість, яка має значний вплив на вирішення державних справ та свідомість людей, формує у них переконаність і готовність до конкретних дій, саме за допомогою ораторського мистецтва можна «перекопати будь-кого й добитися не тільки панування власної думки, але й узгодження її з думкою інших людей, адже в цьому і полягає мета ідеальної «суспільної людини», яка бере участь у державних справах» [2, с. 11].

Варто звернути увагу на думки Л.М. Грицасенко, яка ораторське мистецтво подає через категорію «академічне красномовство». Науковець акцентує, що слово «академічний» походить від грецького «академія» – так називали сади, що нібито належали міфічному героєві Академу. Згодом цим словом почали називати філософську школу, засновану Платоном саме в цій місцевості. Вчена вважає, під цим терміном варто розуміти вид словесного мистецтва, тобто промову, ораторську діяльність педагога, який викладає та популяризує досягнення науки на рівнях освіти повної загальної середньої (початкова, базова середня, профільна середня) та рівнях професійної і вищої освіти або діяльність науковця, який доповідає про результати дослідницько-інноваційного характеру або власного наукового дослідження, що має наукову новизну, теоретичне та практичне значення [3, с. 12]. Водночас, Л.М. Грицасенко вказує, що риси академічного красномовства залежать від психологічних, індивідуально-особистісних ознак та віку аудиторії. Головними рисами академічного красномовства є: науковість, доказовість, бездоганна логічність, точність мислення; чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Проте в залежності від освітніх рівнів, популяризуючи досягнення науки, педагоги та вчені використовують не лише науковий стиль, але й елементи художнього, публіцистичного та інших стилів для досягнення мети повідомлення [3, с. 12].

Отже, враховуючи викладені вище думки, можемо звернутись до ролі ораторського мистецтва у правовій сфері. Так, згадувані нами В.Д. Гапотій та О.О. Куліда підкреслюють, що «ефективність діяльності юриста залежить від багатьох чинників. Поряд з якісною правовою освітою, знанням норм права та процесу, він повинен мати необхідні ділові та моральні якості, певні організаторські здібності, що відзначається загальною культурою, вмінням працювати з людьми, володіти розвиненим почуттям обов'язку, справедливості та відповідальністю» [2, с. 14].

Слід зауважити, що різні сфери юридичної діяльності потребують розуміння особливостей спілкування та мовленевих механізмів впливу однієї людини на іншу, адже юрист протягом одного дня вступає в спілкування з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, соціальним станом, інтересами та потребами.

Саме юридична діяльність потребує використання знань ораторського мистецтва для впливу на осіб, які потрапили у сферу судочинства (свідок, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.), осіб, що безпосередньо здійснюють цей вид діяльності (слідчий, прокурор, суддя, адвокат) та для здійснення більш загальних цілей: утвердження прав і свобод людини й громадянина, які визначають зміст і застосування законів, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування [2, с. 14].

Наукова теорія наголошує на тому, що до елементів та соціальних ролей, які формують особистість поряд із метою діяльності, соціальним статусом, нормами та цінностями, якими керується особистість у своїй діяльності, сукупністю знань, рівнем спеціальної підготовки, активності та самостійності в прийнятті рішень відноситься в т.ч. і система знаків спілкування (мислення та мова).

Тому центральною проблемою ораторського мистецтва, вважають В.Д. Гапотій та О.О. Куліда, є «мисленнево-мовна культура юриста, яка запобігає порушенням правил точності мови, яка передає характеристики юридичної діяльності, як законність, запобігає свавілля й беззаконню. Отже, ораторське мистецтво є засобом спілкування людей і вираження думок, почуттів, волевиявлень» [2, с. 14].

Аргументовано і обґрунтовано висловлюють свої міркування щодо основних функцій ораторського мистецтва, автори навчального посібника за ред. професора Н.П. Осипової. На їх думку, такими функціями є:

– конструктивна функція (полягає у формуванні змісту виступу та побудові логічної структури промови, організації матеріалу, побутові аргументів, аналізу та синтезу інформацію для створення цілісного і переконливого повідомлення, забезпечення послідовності та логічності висловлювання, що дозволяє ефективно передати основну ідею слухачам);

– комунікативна функція (полягає у встановленні та підтримці контакту з аудиторією, ефективності передачі ідеї, взаємодії зі слухачами, враховуючи їхній рівень підготовки, інтереси та потреби, забезпеченні діалогу між оратором та аудиторією);

– емотивна функція (полягає в здатності оратора впливати на емоції слухачів використовуючи мову, інтонації, жестикуляцію та невербальні засоби, підсилені аргументації) [4, с. 6].

Отже, вчені визначають ораторське мистецтво як «комплекс знань, умінь і навичок оратора щодо підготовки і проголошення переконливої промови. Під цим розуміється цілий комплекс знань і умінь: формулювання проблеми, висунування ідеї (знаходити предмет розмови), мистецтво архітекτονіки (побудови) самої промови, її композиції; це знання прийомів впливу на аудиторію, це уміння доводити і спростовувати, вміння переконувати; це «вітійство» мовна майстерність» [4, с. 7].

Цікаві думки, стосовно розуміння юридичного ораторського мистецтва, висловлює В.З. Ухач. Він вважає, що судове (юридичне) красномовство (судова риторика) – це ораторські виступи учасників судочинства в процесі розгляду кримінальної, цивільної чи адміністративної справи. Важливим на думку автора у судовому красномовстві є врахування взаємопов'язаних складових факторів публічного виступу, де кожен елемент відіграє важливу роль у досягненні ефективного комунікативного впливу. Такими факторами є:

1) оратор (особа яка виступає перед аудиторією з метою донесення певних ідей, переконань або фактів, її успіх залежить від компетентності, етосу, емоційного інтелекту, мовленнєвих навичок);

2) промова (змістове мовленнєве повідомлення, яке оратор передає аудиторії, її основними компонентами є логічність, емоційний вплив, моральність, мовленнєві засоби);

3) аудиторія (група людей, до яких спрямована промова оратора, характеризується психологічними характеристиками та певним емоційним станом);

4) вербальні способи впливу (слова, речення, вирази, інтонація, риторичні прийоми) та невербальні способи впливу (жести, міміка, постава, погляд, тон голосу, паузи) [5, с. 7].

Досить слушно зауважують В.В. Сарапін та К.Г. Боберська, що нині виконання будь-якого виду юридичної діяльності без знання і розуміння особливостей спілкування та

механізмів впливу на особу є неможливим. На думку авторів «юрист упродовж дня спілкується з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, соціальним станом, інтересами та потребами. Саме ця діяльність потребує використання знань ораторського мистецтва для впливу і на людей, які, наприклад, потрапили у сферу судочинства (свідок, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.), на осіб, що безпосередньо здійснюють цей вид діяльності (слідчий, прокурор, суддя, адвокат), і для здійснення більш загальних цілей: утвердження прав і свобод людини і громадянина, які визначають зміст і застосування законів, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування» [6, с. 4].

Звертаючи увагу на риторичні вміння правників, Є.В. Тягнирядно та Г.Х. Яворська висловлюють міркування стосовно того, що «мистецтво ратора (оратора) полягає у володінні усним словом як засобом впливу на слухачів, ґрунтується на культурі мислення, глибокій і різнобічній освіченості, на засвоєнні досвіду ораторів минулого й сучасних промовців, на бездоганному знанні мови й досконалому володінні мовленням, а також на оволодінні культурою спілкування» [7, с. 18]. Варто погодитись з вченими щодо того, що риторичні вміння й навички особливо необхідні правнику-юристу, який покликаний здійснювати законність. Риторичні вміння правника-юриста виявляються в різноманітних формах спілкування з окремими особами, організаціями, установами, ґрунтуються на принципах юридичного процесу та, виходячи із завдань окремо взятої ситуації, вимагають прояву цілої низки особистісних якостей судді, адвоката, прокурора, таких, як чуйність, емоційна сталість, вміння слухати співрозмовника, давати вичерпні і прямі відповіді.

Уміння спілкуватися і в ході спілкування здійснювати свої функціональні обов'язки є однією з характеристик професіограм юристів, адже юрист повинен уміло встановити контакт з людьми, управляти психологічним станом інших людей, направляти розмову в необхідне русло. Отже, під риторичними вміннями правника ми розуміємо спроможність виконання складних комплексних мисленнєво-мовленнєвих дій, що забезпечують здійснення правоохоронної діяльності, в основі якої лежить виступ у суді [7, с. 20].

На думку Л. Калініченко, мова для правника виступає у двоєдиному компоненті: по-перше, вона є носієм інформації і, по-друге, вагомим засобом впливу. Учена підкреслює, що правильне володіння мовою, зокрема прийомами юридичної мови, є невід'ємною складовою фахової компетенції юриста, і, безумовно, гарантією успіху в професії, мова виступає головним інструментом для здійснення різноманітних функцій правника – законотворчій, правозастосовній, правоохоронній тощо. «Юристу доводиться опрацьовувати й укладати безліч документів; виступати публічно в ролі доповідача, експерта, судді, правозахисника; вести діалог у якості консультанта, представника закону й певного юридичного органу; дискутувати в правовому полі, демонструючи при цьому не тільки блискучі знання науково-теоретичної бази юриспруденції, але й знання літературної форми мови, вміння й навички ефективного застосування всього арсеналу мовних засобів її правничого різновиду» [8, с. 192].

Ще один вагомий аспект ораторської майстерності виокремлює Г. Білавич, яка підкреслює, що іноді використання мови може завдавати людині прикроців. Англійські вчені, опитавши тисячу своїх дорослих співвітчизників у різних куточках країни, з'ясували, що багато хто з них дуже боїться публічних виступів. Загалом у десятці найбільших людських страхів страх виступати з урочистими промовами перед колегами чи навіть перед членами своєї сім'ї посідає восьме місце. Ця фобія англійців випередила тільки страх грошових боргів та переміщення за допомогою літаків, але поступається таким страхам, як побоювання комах, терористів, змій, висоти, смерті, стоматологів, ін'єкцій. Отже, вчена робить логічний висновок, що говорити (тобто ораторствувати) є зовсім не просто [9, с. 8].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати надзвичайно важливу роль ораторського мистецтва для юридичної професії. Справа навіть не в тому, що юрист, з самого початку своєї юридичної кар'єри має вміння проголошувати промови, які будуть вважатися вершиною ораторського мистецтва. Варто розуміти, що під час опанування професії юриста, фахівець у сфері права має набути мовленнєвих навичок. Юрист повинен пам'ятати, що про його фаховість, передусім, складають враження через його вміння комунікувати.

Вміння побудови правильних і чітких висловлювань, чистота мови, використання усталених юридичних висловів, культура мовлення, все це є показником фаховості, практичного вміння, наявності знання у сфері права та загально світоглядній площині.

Список використаних джерел:

1. Ораторське мистецтво: навч.-метод. посіб. / авт.-уклад.: І.М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін.; за ред. І. М. Плотницької, О. П. Левченко. 3-тє вид., стер. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. 110 с.
2. Основи ораторського мистецтва: навчально-методичний посібник (галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право) / В.Д. Гапотій, О.О. Куліда. Мелітополь, ФОП Однорог Т.В., 2019. 168 с.
3. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства: навчальний посібник. [Видання 2-ге, доповнене]. К: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 260 с.
4. Ораторське мистецтво: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. Видання друге. / Н.П. Осипова, В.Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. За ред. професора Н.П. Осипової. Х.: Одіссей, 2006. 144 с.
5. Судова риторика (опорні конспекти лекцій). Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / Автор-упорядник Ухач В.З. Тернопіль: Вектор, 2011. 114 с.
6. Сарапин В.В., Боберська К.Г. Риторика: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення навч. дисципліни для студ. спец. 081 «Право» ступеня бакалавра. Полтава: ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ), 2016. 260 с.
7. Тягнирядно Є. В., Яворська Г. Х. Риторичні вміння правників: теорія і практика: монографія. Одеса: ОДУВС, 2009. 224 с.
8. Калініченко Л. Риторична культура як основа формування професійної мовно комунікативної компетентності майбутніх правників. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 1 (95). С. 192–198.
9. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
10. Тейзе Є, Промови Зеленського: між політикою і емоціями. DW.COM. URL: <https://www.dw.com/uk/volodymyr-zelenskyi-ochyma-nimtsiv-superheroi-yakoho-zanosyt/a-61481412> (дата звернення: 13.02.2024 р.)

